

Образ дитинства в педагогічній спадщині Василя Сухомлинського

Дитинство, як психолого-педагогічний та філософський феномен, вивчалось вченими різних країн світу у всі епохи розвитку людства. Дитину сприймали по-різному: від розуміння її як маленького дорослого до визнання унікальності дитини та її світу. Особливий інтерес до дитинства та зацікавленість ним виник у ХІХ столітті, і яскраво проявився в українській педагогіці в спадщині Василя Сухомлинського. Нині проблеми дитинства вивчають багато дослідників із різних галузей наук. Ними період дитинства визнаний не підготовкою дитини до майбутнього життя, а повноцінним, наповненим змістом періодом життя людини з особливим сприйняттям дитиною оточуючого світу. Тому вимальований образ дитинства педагогом із Павлиша привертає і буде привертати до себе увагу ще не одне покоління науковців і педагогів-практиків. Усе це вказує на актуальність, теоретичну й практичну значущість піднятої проблеми.

Проблемі дитинства та його особливостей приурочено чимало праць, серед яких варто виділити наукові нароби класиків (Е. Роттердамського, Ж.Ж. Руссо, С. Холла, К. Ушинського, В. Зеньковського, Ф. Арієса, Я. Корчака та ін.), сучасності (Ш. Амонашвілі, І. Беха, А. Богуш, О. Захаренка, І. Кона, В. Кузя, В. Кушнір, Н. Побірченко, О. Савченко, Н. Сивачук, О. Сухомлинської, Л. Ткачук тощо) і, безперечно, відомого педагога, який присвятив своє життя дітям, Василя Сухомлинського.

Метою статті є обґрунтування бачення відомим педагогом із Павлиша образу дитинства, розуміння ним його особливостей, унікальності й визнання самоцінності.

Щоб повніше зрозуміти, що вкладав у розуміння образу дитинства В. Сухомлинський звернемося до генези розвитку проблеми. Як засвідчує ретроспективний аналіз, у певні епохи ставлення до дитинства дорослих було різним, і саме дитинство сприймалося по-різному. Вважалося, що наука про дитину почала розвиватися лише у ХІХ ст., але, аналізуючи праці видатних філософів, психологів, педагогів минулого, ми можемо зробити висновок, що ця проблема виникла ще раніше. Так, Еразм Роттердамський у ХVІ ст. відкрив таке явище як світ дитини, світ дитинства. Разом із тим слід зазначити, що в середньовіччі на малюнках, гравюрах дітей зображували як дорослих, тільки в зменшеному вигляді. Це не тому, що вони не вміли малювати, так бачили дітей – маленькими дорослими. У кінці ХVІІІ століття з'являється спеціальний трактат про душу дитини – книга лікаря Тідемана «Спостереження над

розвитком душевних здібностей у дітей». Цей науковий інтерес до дитинства не випадково проявився саме в лікарів, їм першим довелося визнати факт своєрідності дитинства, адже дитину не можна було лікувати як дорослу людину. Великий вплив на розвиток інтересу до дитинства і дитини, зокрема, мав Ж.-Ж. Руссо. У його працях розкрито любов до дитинства, глибока повага до особистості дитини, внутрішні закономірності процесів, що відбуваються в ній. Він зробив спробу виділити основні періоди в розвитку людини від народження до повноліття й накреслив основні завдання виховання для кожного з періодів.

У XIX ст. в Америці починається плідна діяльність Стенлі Холла, на думку якого, педагогіка повинна базуватися на вивченні психіки дитини. Цю ж ідею за 13 років до цього висунув російський педагог К. Ушинський, а потім – і В. Сухомлинський. Останній відзначав, що без знання психіки дитини – її розумового розвитку, мислення, інтересів, захоплень, нахилів, задатків немає виховання [2]. Такі ж погляди знаходимо в дослідженнях В. Зеньковського. На його думку, ключ до дитинства, його теоретичних та практичних проблем полягає в психічній своєрідності самого дитинства. Тому дитинство він уважав, особливою фазою не лише у фізичному й психічному, але й соціальному дозріванні людини, і цій фазі, на його погляд, можна протиставити лише зрілість, розуміючи під нею вступ у період повного розквіту всіх сил і самостійного життя. Тому дитинство у людини займає надзвичайно тривалий проміжок часу, майже четверту частину людського життя, бо саме в цей період формується Людина.

В. Сухомлинський підійшов до тлумаченні образу дитинства та його осмислення з філософських позицій через визнання унікальності дитячого світу та його самоцінності. Образ дитинства у його розумінні включав такі виміри як: віковий період життя людини; особливий, неповторний, своєрідний світ та спосіб буття дитини у ньому; світ відносин дорослих і дітей; середовище, в якому доводиться працювати вчителю. До В. Сухомлинського в такій цілісності теорію дитинства мало хто розкривав. Тому саме підхід відомого педагога-практика до даної проблеми є цінним для педагогічної науки. Зупинимося на кожному вимірі окремо.

Дитинство як віковий період життя людини. Багаторічні спостереження над дітьми уможливили Василю Олександровичу визначити об'єктивну характеристику вікових особливостей школярів. На підставі існуючих у психолого-педагогічних науках схем вікових періодизацій онтогенезу дитини він виділяє три великих періоди: дитинство, отрочтво, юність. У відповідності з педагогічною періодизацією поділяє їх за родом

діяльності на групи: дошкільний, молодший шкільний, середній шкільний та старший шкільний вік. У працях «Серце віддаю дітям», «Народження громадянина», «Духовний світ школяра», «Вірте у людину», «Шлях до серця дитини» він робить глибокий аналіз кожного вікового періоду дитини, її психо-фізіологічних особливостей, дає поради щодо навчання і виховання дітей кожного з вказаних вікових періодів.

Дитинство як віковий період має виняткове значення в житті людини, тому що в ці роки формується характер дитини, її мислення, мова. У цей період людина проходить «емоційну школу – школу виховання добрих почуттів» [1, т. 3, с. 61]. На думку педагога-мислителя, дитинство має тривалий проміжок у часі, тому що саме в цей період людина має «не тільки пізнати світ, не тільки набувати знань, практичних умінь та навичок, а й знайти саму себе, утвердити в активній діяльності свої творчі сили, визначити свій життєвий шлях» [1, т. 5, с. 172]. Він підкреслював, що дитину змалку необхідно вчити «пізнавати себе й виховувати себе» [2].

Дитинство як дитячий світ (особливий, неповторний, своєрідний) та спосіб буття дитини у ньому. У трактуванні В. Сухомлинського: «...дитячий світ – це світ особливий. Діти живуть своїми уявленнями про добро і зло, про честь і безчестя, про людську гідність: у них свої критерії краси, у них навіть своє вимірювання часу: в роки дитинства день здається роком, а рік – вічністю» [1, т. 3, с. 8]. Тобто у його розумінні, дитячий світ – це первинна реальність буття людини, її первинний життєвий досвід. Адже кожна дитина по-своєму сприймає світ, дивиться на речі і явища, які існують у ньому, мислить. Отже, зміст поняття «дитячий світ» В. Сухомлинський розкривав як психологічно перероблений дитиною реальний світ її життя. Дитячий світ у його уяві яскравий і неповторний, як сама природа дитини. Тому що зі всіма явищами навколишнього світу дитина зустрічається вперше. Звідси дитячий світ – це більше ситуація сприйняття, ніж об'єктивна ситуація.

На його погляд кожна дитина своєрідна, володіє власним ступенем насиченості світу подіями, враженнями, переживаннями, роздумами, формуванням духовно-моральних якостей. Тобто на однакові обставини життя кожна дитина має свій власний погляд. Звідси і дитячий світ, у якому розгортається її буття, як правило, зовсім різний у однакових реальних обставинах. В. Сухомлинський, працюючи з дітьми в «школі радості», писав, що «переді мною 31 дитина – 31 світ». І для кожної з них існує свій власний дитячий світ, притаманний тільки їй особисто, хоч часто розгортається у спільних реальних обставинах (виховання дітей у сім'ї, дошкільній установі, шкільному класі).

На думку В. Сухомлинського, дитячому світу притаманний свій вимір часу. Сприйняття часу в дитини зовсім інше, ніж у дорослих. Це пояснюється

природою дитини. Дитячий вимір часу є однією з особливостей дитинства. Адже за день дитина набагато більше сприймає вражень, переживає (вона плаче і сміється, радіє і сумує), бачить, відкриває щось нове, незвідане до цього, чує, «пізнає логічно і емоційно», ніж доросла людина. День для неї здається вічністю. Вчений застерігав дорослих від того, щоб не спотворювати дитячий вимір часу. Бійтеся, «щоб дитина не втратила дорогоцінної здатності свого відчуття часу» [1, с. 8]. Тому, що при цьому вона втратить досить багато: «емоціональне забарвлення слова, здатність мислити яскравими образами і поступово переходити до мислення абстрактного» [1, с. 81]. Для дитини година здається роком, день – вічністю. У праці «Моя педагогічна система» В. Сухомлинський відзначав, що дитячий вимір часу відрізняється від того, в якому живуть дорослі. Учень, який прийшов до першого класу, і після завершення навчання в четвертому зовсім не такий, яким був на початку, він змінився, змінився його духовний світ, він зріс як розумово, так і фізично. Для дитини – це ціла епоха, а для вчителя цей період мало що змінив у його становленні та світосприйманні.

Відтак дитячий світ, у розумінні відомого вченого, – «це дитяче сприйняття світу, дитяча емоційна і моральна реакція на навколишню дійсність», яка відзначається «своєрідністю, ясністю, тонкістю, безпосередністю» [1, т. 3, с. 12]. Василь Сухомлинський наголошував, що дитина пізнає світ серцем, а доросла людина втрачає цю здатність, вона сприймає світ розумом. 33 роки експериментальної роботи в школі привели його до висновку, що найбільш інтенсивно дитина інтелектуально розвивається в процесі прилучення до нового, невідомого і навіть таємничого, гри, казки, фантазії, видумки. Він дотримувався думки, що з 5 до 10 років дітям повинно відкриватися якомога більше незрозумілого, цікавого. Найпрекраснішою і найглибшою емоцією дитини Павлиський учений вважав «відчуття таємниці» як «джерела справжнього знання». Тому він акцентував увагу на тому, що: «Сама суть бажання знати – це тонке інтелектуальне почуття подиву перед таємницею, що відкривається» [1, т. 5, с. 544]. Адже розумовий розвиток дитини, поштовх до дитячої творчості значною мірою залежить від того, наскільки розвинуте це почуття в дитинстві.

Діти живуть у дивовижному світі подій, пригод, кожна з яких – маленьке звершення. Дитині вперше відкривається таємниця народження, неминучість смерті. Через казку до неї приходять моральні цінності. Чарівністю дитинства називав Василь Олександрович «бабусині казки». На його думку: «Дитинство – щоденне відкриття світу» [1, т. 5, с. 395]. У період дитинства гостро розвинена уява, дитина любить фантазувати, відкрита для смислоосягнення й смислотворення, її все хочеться знати, все її цікавить. У цей період дитина найбільше творить, бо для неї не існує табу, шаблонів, взірців, до яких звикає доросла людина. Тому у Павлиші в період дошкільного й молодшого шкільного віку панував культ Казки, світ дитинства жив своїм життям, наповненим таємницями і пригодами. Через казку, гру, фантазію відомий педагог відкриває перед дітьми світ, радість буття.

На основі багаторічного досвіду Василь Олександрович дійшов висновку, що в самій дитині закладена потреба відчувати себе відкривачем,

дослідником природи й самої себе. Допитливість стимулює дитину до пізнання, дослідної та експериментальної діяльності, має неабияку спонукальну силу в мотивуванні навчання. Допитливість дитини проявляється в активному спогляданні явищ навколишнього світу, взаємодії з ним, у безлічі запитань, які ставить дитина перед дорослим. В. Сухомлинський наголошував, що «дитина нічому не вірить просто так, а все хоче випробувати, перевірити власним досвідом. У тому, що, на перший погляд, здається зовсім очевидним, вона раптом бачить щось приховане, в неї – безліч запитань...» [1, т. 5, с. 543].

Дитячому світу притаманне дитяче ставлення до світу. У монографії «Шлях до серця дитини» Василь Олександрович писав, що дитинство – це, насамперед, дитячий спосіб ставлення до світу, якому притаманне: бурхлива дитяча радість, пустощі, яскравість і безпосередність життєвих вражень, гострота переживань подієвості буття, прагнення до всього радісного, веселого, світлого. Життя, віддане дітям, уможливило йому зробити висновок, що дитина розвивається завдяки отриманим з оточуючого світу враженням, накопичуючи досвід усіма своїми почуттями. Краса навколишнього світу виступає «джерелом радості дитинства – радості буття» [1, т. 3, с. 257]. Адже радість буття – це не тільки найяскравіше виявлення самосвідомості особистості, а й оцінка навколишнього світу, активне ставлення дитини до того, що вона бачить навколо себе» [1, т. 3, с. 257]. Дитина має свої масштаби виміру радощів і прикростей, уроджену тягу до Краси, Добра, Любові. Вона тягнеться до всього прекрасного, що її оточує. Діти мають свої уявлення про честь і безчестя, людську гідність, у них свій кодекс людських цінностей.

Дитяче ставлення до світу виражається в особливих формах характеру дитини, як-от: відкритість, неупередженість, відвертість, глибока довіра. Діти зазвичай не розраховують на віддачу. Вони такі, які є насправді, ще не вміють прикриватися, лестити, фальшивити. Такій позиції дітей бракує реалістичності, тому діти досить часто потерпають від обману. Дитяча відкритість виражається в тому, що дитина, як ніколи пізніше, відкрита для смислоосягнення й смислоутворення. Будь-який фрагмент «великого світу» може стати для дитини її власним світом. Дитина від природи відверта. Дитячій душі не підвласні хитрування і вигоди. Еталоном моральності і людяності в сутнісному вимірі, вважав В. Сухомлинський, виступає дитяча довіра як своєрідний «гормон зростання». Відносини «учитель-учень» повинні будуватися на безмежній довірі дитини, прагненні знайти допомогу й підтримку у старшого наставника. Дитина буде підвласна тільки тоді педагогові, коли вона його любить, а значить, і довіряє. Як зауважував відомий педагог: «На довір'ї і любові тримається прагнення дитини шукати захист у дорослого» [1, т. 1, с. 619–620]. Тому в основі педагогічного процесу має лежати повага до тендітних дитячих почуттів, їх емоційної чутливості. Адже серце дитини чутливе до добра, воно не потребує підвищення голосу, а тим більше крику, погроз.

Дитинство – це світ відносин дорослих і дітей. Світ дитинства відмінний від світу дорослих, бо дитина – не маленька людина, а якісно інша істота. Тому дитинство вимагає й іншого, ніж у дорослих, ставлення до себе. Дитину і дорослого, на думку Василя Олександровича, не можна порівнювати,

тому що немає і не може бути єдиної мірки, за допомогою якої можна було б їх виміряти.

Вродженою потребою дитини є нездоланне прагнення бути поруч із дорослими, разом із ними займатися будь-якою діяльністю. Радість від спільної праці, спільного життя складає щоденне буття дитини, основу її руху до пізнання. А тому дуже важливо, щоб дорослі усвідомили покладену на них відповідальність за захист і збереження світу дитинства.

Василь Олександрович наголошував, що турбота батьків, учителів про дитину буде наповнена педагогічним змістом у тому випадку, коли дитина в спілкуванні відчує, що до неї ставляться не як до маленької, а як до рівної собі: довіряють їй, рахуються з її думкою, доручають важливі справи. З вершин філософської мудрості звучать слова Павліського вченого: «Вчителеві треба розуміти Світ Дитинства... йдеться не про те, щоб із вершин педагогічної мудрості опуститися у прозаїчний світ дитячих інтересів... Ідеться про те, щоб піднятися до тонких істин Світу Дитинства. Піднятися, а не спуститися. Не сюсюкати з дитиною, а говорити з людиною, не підлашуватися під «дитячу обмеженість» інтересів (немає такої обмеженості, якщо ти сам не приведеш маленьку людину до обмеженості), а бути мудрим наставником – мати мудру владу все розуміти» [1, т. 5, с. 373].

В існуючій системі «дитина – дорослий» центральне місце, як правило, відводиться дорослій людині. Саме з цієї позиції оцінюється поведінка дитини, вирішується, що їй потрібно, що для неї корисно. Тобто спрацьовує принцип «дорослого егоцентризму», суть якого полягає в тому, що доросла людина (батьки, вихователі, вчителі) часто неспроможні прийняти позицію дитини, проаналізувати ситуацію з її точки зору, врахувати її вікові особливості. Доросла людина, прирівнюючи дитину до себе, виходить із своїх позицій, що приводить до втрати дитиною своєї самоцінності, своєї своєрідності. При погляді на дитину крізь призму дорослого виділяються характеристики, притаманні дорослому, але не властиві дитині, тобто не беруться до уваги ті особливості, які властиві дитині, але відсутні в дорослій людині. Такий підхід у стосунках «дорослий – дитина» не дає адекватного уявлення про дитину. А це, у свою чергу, призводить до того, що сформоване таким чином уявлення про дитину лягає в основу системи освіти і виховання, а це призводить до хибних результатів.

Взаємозв'язок у системі «дорослий – дитина» полягає в забезпеченні дорослими умов для нормального розвитку дитини, її навчання, виховання, формування моральних норм поведінки, придбанні соціально необхідних якостей; побудові взаємовпливу поколінь (дітей і дорослих) на принципі суб'єкт-суб'єктних відносин.

Проаналізувавши погляди В. Сухомлинського на дитинство, ми дійшли висновку, що під образом дитинства він розумів самоцінний, самостійний етап життя людини, коли формуються внутрішні етичні норми, дитячий світогляд, базові життєві уявлення, моральні принципи, вперше пізнається навколишній світ, відбувається відкриття себе й оточуючих людей, дитинство виступає першоосновою людини, відліковим початком її життя. Воно є мірою її можливостей, формує і визначає наш дорослий стан. Має свої виміри краси,

добра і зла, свій вимір і своє сприйняття часу, свою емоційну і моральну реакцію на навколишню дійсність, свою особливість мислення. Характерними рисами дитинства є безпосередність, відкритість світові, гнучкість можливостей і форм, велика пластичність, що відкриває можливості для інтенсивного навчання й виховання.

Подальшого розвитку потребують ідеї філософії дитинства в народних традиціях і віруваннях українців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в п'яти томах / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1976–1977.
2. Сухомлинський В. О. Воспитание человека. Годы детства : монография / В. О. Сухомлинський. – машинопись с авторской правкой // ЦГАОВ. – Ф. 5097. – Оп. 1. – Д. 179. – 320 л.